

René Matlovič

Uniwersytet Preszowski, Słowacja

Vladimír Ira

Słowacka Akademia Nauk, Bratysława, Słowacja

Luděk Sýkora

Uniwersytet Karola, Praga, Czechy

Zdeněk Ščyrba

Uniwersytet Palackiego, Ołomuniec, Czechy

**PROCESY TRANSFORMACYJNE STRUKTURY
PRZESTRZENNEJ MIAST POSTKOMUNISTYCZNYCH
(NA PRZYKŁADZIE PRAGI, BRATYSŁAWY, OŁOMUŃCA
ORAZ PRESZOWA)**

1. WSTĘP

Miasto postkomunistyczne jest zjawiskiem, które charakteryzują ciągle zmiany związane z przystosowaniem się struktur przestrzennych do nowych warunków. Nowe warunki determinują dwa podstawowe czynniki: 1) polityczna, ekonomiczna oraz społeczna transformacja zapoczątkowana upadkiem ustroju komunistycznego, 2) globalizacja.

Struktury przestrzenne miasta reagują na zmiany uwarunkowane tymi czynnikami z określonym opóźnieniem czasowym, które jest związane ze znaczną bezwładnością struktur wewnątrzmijskich. Transformację struktury przestrzennej miasta można więc oceniać jako stwierdzenie dokonujących się zmian systemowych. Analiza geograficzna zjawiska miasta postkomunistycznego wymaga przede wszystkim badania procesów transformacyjnych. Nie wystarcza tylko rejestracja oraz opis stanów struktury przestrzennej miasta w poszczególnych przekrojach czasowych. Badania wymagają skupienia uwagi na identyfikacji podstawowych procesów, które zmieniają strukturę przestrzenną miasta oraz jej cząstkowe struktury wewnątrzmijskie (Sýkora,

2000a). W niniejszym opracowaniu postarano się skupić uwagę na studium procesów transformacyjnych.

Celem opracowania jest zidentyfikowanie podstawowych procesów transformacyjnych struktury przestrzennej miast oraz podanie ogólnej klasyfikacji i definicji tych procesów. W części empirycznej zbadano występowanie procesów transformacyjnych w poszczególnych strefach na przykładzie Pragi, Bratysławy, Ołomuńca oraz Preszowa. Starano się porównać procesy transformacyjne w badanych miastach i ich odbicie w poszczególnych strefach. Głównym rezultatem badań porównawczych jest tablica, która przedstawia podstawowe procesy transformacyjne obserwowane w poszczególnych strefach badanych miast.

2. PROCESY TRANSFORMACYJNE I ICH KLASYFIKACJA

Procesy transformacyjne cechują się różnym stopniem kompleksowości swoich skutków w ramach poszczególnych cząstkowych struktur wewnętrznych. Ze względu na skutki można wyróżnić:

- a) procesy o charakterze kompleksowym – powodujące zmiany we wszystkich cząstkowych strukturach wewnątrzmijskich (morfologicznej, funkcjonalnej oraz społeczno-demograficznej),
- b) procesy o charakterze cząstkowo-kompleksowym – powodujące zmiany w dwóch z trzech cząstkowych struktur wewnątrzmijskich,
- c) procesy o charakterze elementarnym – powodujące zmiany tylko jednej cząstkowej struktury wewnątrzmijskiej.

Inną cechą procesów transformacyjnych jest ich zróżnicowanie przestrzenne w poszczególnych terenach miejskich. W tym celu w badanych miastach wyodrębniono pięć stref na podstawie rozwoju przestrzennego i morfologicznego miast (A – jądro historyczne, B – miasto wewnętrzne, C – dzielnice willowe, D – osiedla mieszkaniowe oraz E – strefa podmiejska). Jądro historyczne reprezentują dzielnice powstałe w ramach urbanizacji średniowiecznej. Miasto wewnętrzne reprezentują dzielnice powstałe w ramach urbanizacji i industrializacji kapitalistycznej okresu XIX i pocz. XX w. Dzielnice willowe reprezentuje zabudowa o charakterze domków jednorodzinnych, powstałych od końca XIX w. Osiedla mieszkaniowe reprezentują dzielnice (blokowiska) powstałe w ramach urbanizacji socjalistycznej w II poł. XX w. Strefę podmiejską reprezentują obszary o rozproszonej zabudowie o charakterze wiejskim. Chodzi tutaj przede wszystkim o dawne wsie, które przyłączono do obszarów administracyjnych miast oraz o obszary bardzo zróżnicowane z pun-

ktu widzenia użytkowania ziemi (tereny przemysłowe, hurtownie, tereny komunikacji, ogrody działkowe oraz użytki rolne i leśne).

3. CHARAKTERYSTYKA PROCESÓW TRANSFORMACYJNYCH STRUKTUR WEWNĄTRZMIEJSKICH

W dotychczasowych opracowaniach na temat transformacji struktury przestrzennej miast dokładnie zinwentaryzowano poszczególne procesy transformacyjne. Zwrócono uwagę (Sýkora 2001) na wyraźne różnice koncepcji występujące w opracowaniach, które są determinowane celem oraz kontekstem metodologicznym i epistemologicznym prowadzonych badań. Konsekwencją jest wyraźny chaos pojęciowy, który komplikuje i utrudnia spór na ten temat. Celem niniejszego rozdziału naszego opracowania jest uściślenie wybranych pojęć oraz określenie niektórych stosunków między procesami transformacyjnymi a strukturami wewnętrzmiejskimi oraz strefami miejskimi. W celu zidentyfikowania niektórych procesów (np. suburbanizacji) niezbędne jest uwzględnienie również terenów spoza obszarów administracyjnych miast.

W następnej części opracowania zostanie przedstawiona ogólna charakterystyka procesów transformacyjnych o największym znaczeniu. Omawiane będą kolejno procesy kompleksowe i procesy elementarne oraz procesy morfologiczne, funkcjonalne i społeczno-demograficzne (tab. 1).

T a b e l a 1

Podstawowe procesy transformacyjne struktur wewnętrzmiejskich w miastach postkomunistycznych

Wyszczególnienie	Struktura wewnętrzmiejska		
	morfologiczna	funkcjonalna	społeczno-demograficzna
Proces transformacyjny	suburbanizacja gentryfikacja rewitalizacja intensyfikacja recesja oraz ugór miejski	suburbanizacja komercjonalizacja deindustrializacja demilitaryzacja sakralizacja fragmentacja funkcjonalna	suburbanizacja gentryfikacja segregacja separacja regresja statusu społeczno-ekonomicznego

Suburbanizacja jest procesem, uzewnętrzniającym się we wszystkich trzech częściowych strukturach wewnętrzmiejskich. Należy do procesów o charakterze kompleksowym. Określenie procesu suburbanizacji jest ściśle związane

z obszarem jego występowania. Suburbanizacja jest procesem rozwoju nowych form osadniczych w strefie peryferyjnej miasta na użytkach zielonych (zwłaszcza rolnych – *greenfields*). Nowo powstałe obszary suburbanalne mogą skupiać się w kontakcie z istniejącymi strukturami miejskimi lub mogą być rozproszone do licznych mniejszych osiedli w strefie zewnętrznej miasta (*urban sprawl*). Z punktu widzenia funkcjonalnego można wyróżnić suburbanizację rezydencjonalną oraz komercyjną. Ważnym czynnikiem stymulacyjnym suburbanizacji są niższe koszty budownictwa (niższe ceny działek budowlanych) oraz mniejsze wymagania administracyjne ze strony samorządów lokalnych (Sýkora 2001b). Suburbanizacja rezydencjonalna jest związana z morfologicznymi procesami o charakterze wypełniania. Rzadko suburbanizacja występuje w postaci rewitalizacji starych struktur osadniczych. Suburbanizacja rezydencjonalna powoduje głębokie zmiany struktury społeczno-demograficznej. W strefie peryferyjnej miasta pojawia się nowa ludność o wyższym poziomie statusu społeczno-ekonomicznego, której styl życia kontrastuje ze stylem życia ludności pierwotnie zasiedlającej ten obszar.

Suburbanizacja komercyjna powoduje powstawanie obszarów komercyjnych, w których skupiają się nowe centra handlowe, hipermarkety, hurtownie, centra usług dla zmotoryzowanych oraz nowe tereny przemysłowe. Występuje także suburbanizacja komercyjna bardziej skoncentrowana. Obszary komercyjne są zwykle zlokalizowane w strefie peryferyjnej miasta, ale nie na dalekich obrzeżach miasta, co jest typowe dla miast zachodnioeuropejskich. Wynika to z cech rozwoju przestrzennego miast w etapie urbanizacji socjalistycznej. Ekstensywny rozwój przestrzenny spowodował występowanie obszarów wolnych i nie zainwestowanych w ramach obszarów administracyjnych miast postkomunistycznych. Ważnym czynnikiem lokalizacyjnym są wolne powierzchnie o niskich cenach ziemi. Suburbanizacja komercyjna wkracza na tereny nie zainwestowane lub na tereny poprzemysłowe.

Gentryfikacja jest procesem, w którym w starszych dzielnicach miasta wewnętrznego dochodzi do wymiany ludności o niskim statusie społeczno-ekonomicznym przez względnie młodą ludność o wysokim statusie społeczno-ekonomicznym oraz do odnowy i modernizacji istniejącego zaniedbanego budownictwa mieszkaniowego (Sýkora 1993). Proces ten jest, podobnie jak suburbanizacja, związany z konkretnym obszarem miasta – z miastem wewnętrznym oraz rzadziej z jądrem historycznym. Gentryfikacja objawia się w strukturze społeczno-demograficznej oraz morfologicznej miasta, często występuje razem z komercjonalizacją. Należy do procesów o charakterze częściowo-kompleksowym. Jest procesem, który można obserwować tylko w największych miastach metropolitalnych krajów postkomunistycznych.

Rewitalizacja jest procesem, który występuje w strukturze morfologicznej miasta. Należy do procesów o charakterze elementarnym. Chodzi tutaj o stopniową odnowę oraz rozszerzanie istniejących obiektów oraz ich dostosowanie do nowych funkcji. Również tutaj występuje zamiana zaniedbanych obiektów przez nowe. Rewitalizacja obejmuje również budowę stref dla pieszych, estetyzację zabudowy oraz przestrzeni publicznej miasta. Może być uwarunkowana przez procesy transformacyjne w strukturze społeczno-demograficznej (gentryfikacja) lub strukturze funkcjonalnej miasta (komercjonalizacja). Rewitalizacja widoczna jest we wszystkich strefach miasta, najbardziej wyraźna jest w jądrze historycznym oraz w niektórych obszarach miasta wewnętrznego.

Intensyfikacja jest procesem, który objawia się w strukturze morfologicznej miasta. Należy do procesów o charakterze elementarnym. Przejawia się stopniowym zagęszczeniem zabudowy, przede wszystkim procesami o charakterze wypełnienia na terenach wolnych w ramach istniejącej struktury morfologicznej miasta (zabudowa plombowa). Intensyfikacja jest związana z procesem efektywizacji użytkowania przestrzeni miejskiej. Często jest uwarunkowana przez komercjonalizację oraz sakralizację. Intensyfikacja jest procesem, który ma często negatywne skutki (np. wyraźne zagęszczenie zabudowy powoduje obniżenie jakości życia). Przejawia się najbardziej w strefie miasta wewnętrznego i w strefie peryferyjnej miasta. W mniejszym stopniu występuje również na terenach blokowisk oraz dzielnic willowych.

Recesja i ugór miejski jest procesem, który uzewnętrznia się w strukturze morfologicznej miasta. Należy do procesów o charakterze elementarnym. Oznacza stopniową degradację istniejącej zabudowy i jej stanu technicznego oraz estetycznego. W przypadku ekstremalnym chodzi o całkowite opuszczenie zabudowy oraz jej spontaniczną lub przemyślaną likwidację. Recesję warunkują różnego rodzaju czynniki oraz procesy transformacyjne na poziomie struktury funkcjonalnej miasta (deindustrializacja, demilitaryzacja) oraz struktury społeczno-demograficznej miasta (segregacja, gettoizacja). Może być również skutkiem niejasnych stosunków własnościowych. W przypadku recesji o charakterze przemyślanym, może dotyczyć krótkiego etapu przejściowego procesów morfologicznych przed następnym etapem rozwojowym. Recesję można obserwować we wszystkich strefach miasta, zwłaszcza w strefie miasta wewnętrznego, w osiedlach mieszkaniowych oraz w strefie peryferyjnej.

Komercjonalizacja jest procesem, który objawia się w strukturze funkcjonalnej miasta. Należy do procesów o charakterze elementarnym. Dotyczy stopniowego powiększania udziału obszarów komercyjnych (zwłaszcza handlu, usług, biur, banków oraz innych instytucji finansowych) kosztem obsza-

rów innych niekomercyjnych funkcji oraz funkcji o niższym stopniu zysku ekonomicznego (np. kultura, szkolnictwo, mieszkalnictwo) – Sýkora (2000b). Komercjonalizacja często powoduje równoległe powstawanie procesów transformacyjnych w strukturze morfologicznej miasta (rewitalizacja, intensyfikacja, o charakterze wypełniania). Skutkiem komercjonalizacji (usługowej) jest często derezydencjonalizacja (odwrot funkcji mieszkaniowej). Z punktu widzenia funkcjonalnego można wyróżnić komercjonalizację usługową i przemysłową. Komercjonalizację można obserwować we wszystkich strefach miasta. Najbardziej wyraźna jest w jądrze historycznym, strefie miasta wewnętrznego, w strefie peryferyjnej miasta (często w postaci suburbanizacji komercyjnej, w przypadku wielkich miast oraz metropolii), a także na peryferiach dużych osiedli mieszkaniowych.

Fragmentacja funkcjonalna jest procesem, który ujawnia się w strukturze funkcjonalnej miasta. Należy do procesów o charakterze elementarnym. Fragmentacja funkcjonalna jest częściowo związana z wprowadzeniem postmodernizmu (zwłaszcza w krajach najbardziej zaawansowanych w rozwoju ekonomicznym), który cechuje polifunkcjonalność terenów i obiektów miejskich. Proces fragmentacji funkcjonalnej przejawia się podziałem oryginalnie monofunkcjonalnych obiektów lub obszarów o mniejszych i funkcjonalnie zróżnicowanych segmentach. Najbardziej widoczna jest w jądrze historycznym, w strefie miasta wewnętrznego (fragmentacja obiektów administracyjnych – typowa dla miast o średniej wielkości oraz fragmentacja terenów poprzemysłowych) oraz w strefie podmiejskiej (fragmentacja terenów przemysłowych oraz poprzemysłowych, w wyniku rozpadu dawnych dużych państwowych zakładów przemysłowych oraz stopniowa rozprzedaż ich majątku). Fragmentacja funkcjonalna może być uwarunkowana przez komercjonalizację.

Deindustrializacja jest procesem, który uzewnętrznia się w strukturze funkcjonalnej miasta. Należy do procesów o charakterze elementarnym. Dotyczy obniżki udziału terenów przemysłowych oraz niektórych terenów komunikacyjnych (tereny portowe, dworce kolejowe) na korzyść innych funkcji lub nieużytków. Proces deindustrializacji jest związany z relokacją zakładów przemysłowych na obrzeża miast, wynikającą ze zmiany warunków transportowych i poszukiwania lokalizacji o lepszej dostępności komunikacyjnej. Czynniki determinujące deindustrializację może być również kryzys ośrodka przemysłowego i związany z tym upadek czy likwidacja zakładów lub motywowana ekonomicznie lub ekologicznie modernizacja technologiczna. Deindustrializację można obserwować przede wszystkim w strefie miasta wewnętrznego. Jest w tym przypadku ściśle związana z procesami transformacyjnymi w strukturze morfologicznej miasta (recesja i ugor miejski). W wyniku deindustrializacji powstają zdewastowane oraz zanieczyszczone

obszary (*brownfields*), które wymagają dużych inwestycji w procesie rewitalizacji.

Demilitaryzacja jest procesem, który występuje w strukturze funkcjonalnej miasta. Należy do procesów o charakterze elementarnym. Dotyczy obniżki udziału terenów wojskowych na korzyść innych funkcji lub nieużytków. Proces demilitaryzacji jest uwarunkowany zmianami doktryny wojskowej oraz opuszczaniem terenów przez wojska radzieckie na początku lat dziewięćdziesiątych. Cechują ją podobne skutki jak deindustrializację. Demilitaryzację można obserwować przede wszystkim w strefie miasta wewnętrznego w określonej grupie miast, w których kiedyś była siedzibą dużych garnizonów.

Sakralizacja jest procesem, który znajduje odbicie na poziomie struktury funkcjonalnej miasta. Należy do procesów o charakterze elementarnym. Proces sakralizacji można pojmować w dwóch zakresach: sakralizację *sensu largo* oraz *sensu stricto*. Sakralizacja *sensu stricto* oznacza rozszerzanie się przestrzeni sakralnej, która jest przeznaczona tylko do zaspokajania potrzeb ludzi w zakresie kultu religijnego. Natomiast sakralizacja *sensu largo* oznacza rozwój obszarów o dominacji funkcji religijnej, czyli w tym przypadku do przestrzeni sakralnej należą również inne urządzenia, obiekty oraz infrastruktura religijna, np. administracja kościelna, szkolnictwo kościelne, obiekty mieszkaniowe, sklepy z dewocjonaliami, wydawnictwa, kościelne obiekty gospodarcze itd. Proces sakralizacji uwarunkowany jest przez odnowę wolności życia religijnego w krajach postkomunistycznych. Sakralizację można obserwować przede wszystkim w miastach, znajdujących się w regionach o wyższym stopniu religijności ludności (np. w słowackich). Wywiera ona wpływ na procesy w strukturze morfologicznej miasta (np. rewitalizacja o charakterze wypełniania). Sakralizacja występuje we wszystkich strefach miasta, zwłaszcza w strefie miasta wewnętrznego oraz w osiedlach mieszkaniowych (Matlovič 2000b).

Separacja jest procesem, który ujawnia się w strukturze społeczno-demograficznej miasta. Należy do procesów o charakterze elementarnym. Dotyczy oddzielania się przestrzennego określonych grup mieszkańców (np. wysoki status społeczno-ekonomiczny) od większej, pozostałej części mieszkańców miasta. Oddzielanie wynika z preferencji oddzielającej się grupy, czyli ma dobrowolny charakter. Grupy oddzielające się reprezentuje nowa elita miasta. Separacja powoduje powstanie zamkniętych i izolowanych obszarów mieszkaniowych o wysokiej jakości, z udziałem użytków komercyjnych, które są wyraźnie oddzielone od pozostałej przestrzeni miasta (np. przez wysokie mury – cytadelę) – Marcuse (1997), Marcuse-van Kempen (2000). Separacja jest uwarunkowana przez kształtowanie się miasta dualnego, które jest skutkiem

procesu polaryzacji społecznej. Cytadele powstają zarówno w strefie miasta wewnętrznego (gentryfikowane obszary oraz nowe kondominia), jak i w strefie peryferyjnej miasta (nowe osiedla suburbanne – *gated communities*) – Sýkora (2000c).

Segregacja jest procesem, który występuje w strukturze społeczno-demograficznej miasta. Należy do procesów o charakterze elementarnym. Determinują ją bardzo podobne czynniki co separację, dotyczy przede wszystkim procesu polaryzacji społecznej. Charakteryzuje ją oddzielanie się przestrzenne określonych grup mieszkańców (np. status społeczno-ekonomiczny, język, religia, rasa) od pozostałej części mieszkańców miasta. W odróżnieniu od separacji nie chodzi tutaj o koncentrację dobrowolną, lecz wymuszoną. Skutkiem ekstremalnym segregacji jest powstanie getta, czyli obszaru o wykształtowanych negatywnych stosunkach do swojej okolicy i posiadającym własną organizację, reguły życia oraz ekonomikę. Getta powstają w zdewastowanych i zaniedbanych dzielnicach miasta, zwłaszcza w strefie miasta wewnętrznego, strefie blokowisk oraz w strefie peryferyjnej. Segregacja ściśle jest związana z recesją na poziomie struktury morfologicznej miasta.

Regresja statusu społeczno-ekonomicznego jest procesem, który uzewnętrznia się w strukturze społeczno-demograficznej miasta. Należy do procesów o charakterze elementarnym i charakteryzuje ją stopniowy spadek statusu społeczno-ekonomicznego ludności, bez przemieszczania się mieszkańców w ramach organizmu miejskiego. Proces regresji statusu społeczno-ekonomicznego jest uwarunkowany kształtowaniem się struktury społeczno-demograficznej miast komunistycznych. Kluczowym elementem tworzącym strukturę przestrzenną miasta w okresie komunizmu była polityka mieszkaniowa, której celem było stworzenie miasta egalitarnego. Powstały olbrzymie osiedla mieszkaniowe o podobnych cechach standardu życiowego oraz warunków zamieszkania. Skutkiem tego było zatarcie różnic w statusie społeczno-ekonomicznym pomiędzy poszczególnymi dzielnicami miasta. Dlatego podstawowym wymiarem zróżnicowania przestrzeni miejskiej z punktu widzenia społeczno-demograficznego była sytuacja demograficzna lub stadium cyklu życiowego rodzin. Wynikiem natomiast było powstanie zespołów mieszkaniowych rozróżnionych według stadium cyklu życiowego. Ta cecha jest czynnikiem kluczowym powstania procesu regresji statusu społeczno-ekonomicznego, która występuje w dzielnicach o zaawansowanym stadium cyklu życiowego rodzin. Ludność tworzą emeryci, u których występuje spadek dochodów oraz obniżenie prestiżu społecznego i statusu społeczno-ekonomicznego. Proces regresji występuje zwłaszcza w strefie blokowisk.

4. WYSTĘPOWANIE PROCESÓW TRANSFORMACYJNYCH W BADANYCH MIASTACH

Celem tej części opracowania jest dyskusja na temat występowania zdefiniowanych procesów transformacyjnych w strukturze przestrzennej badanej grupy miast (Praga, Bratysława, Ołomuniec, Preszów). Na zakończenie zostanie podana ocena znaczenia procesów w transformacji poszczególnych stref miasta oraz całej struktury przestrzennej miasta.

Suburbanizacja występuje we wszystkich badanych miastach. Wykazuje zróżnicowany stopień kompozycji i intensywności. Suburbanizacja komercyjna dotyczy wszystkich miast, ale suburbanizacja rezydencjonalna nie występuje w strefie podmiejskiej Preszowa. Natężenie suburbanizacji spada razem z wielkością oraz znaczeniem miasta. Suburbanizacja komercyjna ma we wszystkich miastach większe znaczenie niż suburbanizacja rezydencjonalna. Podmiejskie tereny komercyjne powstają w sąsiedztwie autostrad (strefa Čestlice–Průhonice–Říčany i Rudná w Pradze, Petržalka w Bratysławie – Carrefour, Tesco, Jednota), w sąsiedztwie ważnych węzłów komunikacyjnych (punkty przecięcia obwodnic i linii radialnych), np. Letňany w Pradze, okolice dworca kolejowego w Preszowie, Ołomuniec–Neředín, w okolicach lotnisk (Ruzyně w Pradze, Iwanka w Bratysławie), w okolicach stacji końcowych metra (Zličín, Černý Most w Pradze) oraz komunikacji miejskiej (Ołomuniec–Nová Ulice – hipermarket Terno + hobbymarket OBI).

Nowe dzielnice rezydencjonalne mogą być położone w sąsiedztwie zwanego centrum miasta (np. Preszów–Pod Hájom, Ołomuniec–Nová Ulice– Horní Lán) lub z obszarami o zwartej zabudowie wiejskiej w strefie podmiejskiej (np. Zahorská Bystrica–Strmé vršky, Rača, Limbach w Bratysławie, Průhonice w Pradze, Solivar w Preszowie). Często można obserwować powstawanie rezydencjonalnych obszarów suburbanalnych wewnątrz użytków rolnych (np. tereny na południowy wschód od Pragi).

Komercjonalizacja i gentryfikacja. Komercjonalizacja należy do grupy procesów, które wywierają duży wpływ na zmiany badanych miast. Konsekwencją komercjonalizacji usługowej jest powstanie nowych obiektów komercyjnych – centrów handlowych, supermarketów, hipermarketów, instytucji finansowych, urządzeń gastronomicznych, ośrodków zabawy itd. Konsekwencją komercjonalizacji przemysłowej jest powstanie nowych terenów i parków przemysłowych (np. Bratysława–Záhorská Bystrica, Preszów–Sekczów).

Pomimo to, iż najbardziej przejawia się w jądrach historycznych miast, występuje również w strefie miasta wewnętrznego (np. Praga–Smíchov, Praga–Hostivař, Bratysława–Polus City Center), w osiedlach mieszkaniowych (Petržalka–Lúky w Bratysławie Tesco i Carrefour, Kaufland w Preszowie –

T a b e l a 2

Porównanie występowania procesów transformacyjnych w badanej grupie miast

Miasto	Jądro historyczne	Miasto wewnętrzne	Dzielnice willowe	Osiedla mieszkaniowe	Strefa peryferyjna
Praga	<u>rewitalizacja</u> <u>komercjonalizacja</u> intensyfikacja	<u>komercjonalizacja</u> gentryfikacja deindustrializacja	rewitalizacja intensyfikacja	segregacja regresja statusowa	<u>suburbanizacja</u> <u>rezydencjalna</u> <u>suburbanizacja</u> <u>komercyjna</u> separacja
Bratysława	<u>rewitalizacja</u> <u>komercjonalizacja</u>	<u>komercjonalizacja</u> deindustrializacja fragmentacja funkcjonalna	komercjonalizacja rewitalizacja intensyfikacja	sakralizacja komercjonalizacja regresja statusowa	suburbanizacja rezydencjalna suburbanizacja komercyjna separacja
Ołomuniec	<u>rewitalizacja</u> <u>komercjonalizacja</u>	komercjonalizacja fragmentacja funkcjonalna demilitaryzacja deindustrializacja	rewitalizacja komercjonalizacja	komercjonalizacja regresja statusowa	suburbanizacja rezydencjalna suburbanizacja komercyjna demilitaryzacja
Preszów	<u>rewitalizacja</u> <u>komercjonalizacja</u>	komercjonalizacja fragmentacja funkcjonalna deindustrializacja sakralizacja	rewitalizacja intensyfikacja	sakralizacja komercjonalizacja regresja statusowa	suburbanizacja komercyjna fragmentacja funkcjonalna

O b j a ś n i e n i a: Występowanie: wyraźne (powierzchniowe), średnie (punktowe lub linearne), rzadkie (punktowe).

w Osiedlu III) oraz w postaci suburbanizacji komercyjnej w strefie podmiejskiej. Rozwój nowych obszarów komercyjnych w strefach osiedli mieszkaniowych oraz miasta wewnętrznego uwarunkował ekstensywny rozwój przestrzenny miast w okresie socjalistycznym i występowanie licznych terenów wolnych i nie zabudowanych w tych strefach (Ira 2001, Matlovič 2000a).

Gentryfikacja występuje tylko w miastach o funkcjach metropolitalnych państw postkomunistycznych. W badanej grupie miast zaobserwowano gentryfikację w Pradze. Tutaj proces ten jest ściśle związany z popytem cudzoziemców na mieszkania luksusowe w pobliżu centrum miasta. Gentryfikacja występuje razem z komercjonalizacją (Praga–Vinohrady).

Rewitalizacja, intensyfikacja oraz recesja. Rewitalizacja występująca w jądrach historycznych miast jest ściśle związana z komercjonalizacją oraz w niektórych częściach strefy miasta wewnętrznego z komercjonalizacją lub gentryfikacją. Często towarzyszy jej również intensyfikacja, która jest uwarunkowana naporem inwestycyjnym na użytkowanie działek o atrakcyjnym położeniu. Intensyfikację można zaobserwować także w atrakcyjnych dzielnicach mieszkaniowych, w których jednak zagęszczenie zabudowy powoduje stopniowy spadek atrakcyjności zamieszkania (np. w Bratysławie–Górach Wewnętrznych) – Smatanová (1999), Korec, Smatanová (2000). Rewitalizacja przejawia się tylko na małym odcinku całkowitej powierzchni miast. W wyniku procesów deindustrializacji, demilitaryzacji oraz gettoizacji, które w strukturze morfologicznej miasta reprezentuje proces recesji, powstają natomiast obszary zdewastowane oraz ugór miejski (na przykład Praga–Vysočany).

Sakralizacja występuje we wszystkich strefach miasta, zwłaszcza w strefie miasta wewnętrznego oraz w osiedlach mieszkaniowych (Matlovič 2000b). Spośród badanych miast najbardziej widoczna jest w Preszowie. Jest to spowodowane wysokim stopniem religijności ludności we wschodniej Słowacji oraz z funkcją Preszowa, jako ośrodka administracji poszczególnych kościołów. W mniejszym stopniu sakralizację zaobserwowano również w Bratysławie i Ołomuńcu.

Deindustrializacja i demilitaryzacja. Deindustrializacja dotknęła wszystkie badane miasta, a jej wynikiem było powstanie zdewastowanych oraz zanieczyszczonych obszarów (*brownfields*), które gorzej nadają się do rewitalizacji (np. teren Pragówki w Pradze–Vysočanoch). Większą szansę na rewitalizację mają *brownfields* o atrakcyjnym położeniu w pobliżu centrów miast (Praga–Karlín), blisko skrzyżowań dróg (ČKD Praga–Smíchov) lub nad rzeką (Praga–Rohanský ostrov–Maniny, teren blisko starego portu w Bratysławie). Demilitaryzacja pozostawia za sobą również tereny, które trudno udaje się rewitalizować. Dotyczy to jedynie niektórych miast (w naszej grupie Ołomuńca). Z tego miasta można przytoczyć kilka pozytywnych przykładów zre-

witalizowanych terenów powojсковych (Neředín, Biblioteka Uniwersytecka), które w tej chwili użytkowane są dla potrzeb szkolnictwa.

Separacja, segregacja i regresja statusu społeczno-ekonomicznego. Separacja występuje przede wszystkim w związku z suburbanizacją rezydencjonalną, gentryfikacją oraz budową kondominiów. Najbardziej widoczna jest w Pradze, występuje również w Bratysławie. Segregacja ogranicza się do małych enklaw (np. obszar dawnej cegielni w Preszowie). Przykłady kształtujących się gett oraz enklaw ludności cygańskiej w innych miastach (Lunik IX w Koszycach lub w niektórych miastach w północnych Czechach) wskazują na rosnące występowanie segregacji w krajach postkomunistycznych. Liczne dzielnice mieszkaniowe (przede wszystkim starsze osiedla mieszkaniowe) ulegają stopniowej regresji statusowej (np. Svojdovov w Preszowie), która w długotrwałej perspektywie czasowej może spowodować segregację statusu społeczno-ekonomicznego w postaci gett.

5. ZAKOŃCZENIE

Analiza geograficzna procesów transformacyjnych w poszczególnych strefach miasta postkomunistycznego pokazała zróżnicowane występowanie tych procesów w poszczególnych strefach oraz w poszczególnych miastach.

PIŚMIENICTWO

- Ira V., 2001, *Transformačné procesy a vnútorná štruktúra Bratislavy v 90. rokoch*, [w:] Mariot P., Mikulík O. (red.), *Stav a vývoj socioekonomického systému v SR a ČR na prelome tisícročí*, GÚ SAV Bratislava, w druku.
- Korec P., Smatanová E., 2000, *Vývoj rozmiestnenia bytového fondu na území Bratislavy, zákonitosti a osobitosti tohto procesu*, Geografický časopis, nr 52, s. 51–65.
- Liszewski S., 2000, *Przemiany przestrzenno-funkcjonalne miasta socjalistycznego*, [w:] Matlovič R. (red.), *Urbánny vývoj na rozhraní miléníí. Urbánne a krajinné štúdie*, nr 3, PU, Prešov, s. 11–18.
- Marcuse P., 1997, *The enclave, the citadel, and the ghetto. What has changed in the postfordist U.S. city*, Urban Affairs Review, vol. 33, nr 2, s. 228–264.
- Marcuse P., van Kempen R., 2000, *Introduction*, [w:] *Globalizing Cities: A New Spatial Order?*, Oxford: Blackwell, s. 1–21.
- Matlovič R., 2000a, *Transformačné procesy intraurbánnych štruktúr Prešova ako odraz celospoločenských zmien v ostatnom decéniu*, [w:] Matlovič, R. (red.), *Urbánny vývoj na rozhraní miléníí*, Urbánne a krajinné štúdie, nr 3, FF PU, Prešov, s. 27–38.
- Matlovič R., 2000b, *Sakralizacja – cząstkowy proces transformacji przestrzeni miejskiej miasta postkomunistycznego na przykładzie Preszowa*, [w:] Jażdżewska, I. (red.), *Miasto post-*

- socjalistyczne – organizacja przestrzeni miejskiej i jej przemiany*, XIII Konwersatorium Wiedzy o Mieście, UŁ i ŁTN, Łódź, s. 121–128.
- Musil J., 1987, *Housing policy and the sociospatial structure of cities in a socialist country: the example of Prague*, International Journal of Urban and Regional Research, vol. 11, nr 1, s. 27–36.
- Smatanová E., 1999, *Problémy rozvoja nadštandardného bývania v Bratislave*, Acta Facultatis Studiorum Humanitatis et Naturae Universitatis Prešovensis, Prírodné vedy, XXXII, Folia Geographica, nr 3, PU Prešov, s. 361–369.
- Sýkora L., 1993, *Gentrifikace: Měníci se tvář vnitřních měst*, [w:] Sýkora, L. (red.), *Teoretické přístupy a vybrané problémy v současné geografii*, Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, PřF UK, Praha, s. 100–119.
- Sýkora L., 2000a, *Induktivní a deduktivní přístupy při srovnávacím výzkumu změn vnitřní prostorové struktury postkomunistických měst*, [w:] Matlovič, R. (red.), *Urbánní vývoj na rozhraní miléníí. Urbánne a krajinné štúdie*, nr 3, FF PU, Prešov, s. 19–26.
- Sýkora L., 2000b, *Post-communist city*, [w:] Jażdżewska I. (red.), *Miasto postsocjalistyczne – organizacja przestrzeni miejskiej i jej przemiany*, XIII Konwersatorium Wiedzy o Mieście, UŁ i ŁTN, Łódź, s. 41–45.
- Sýkora L., 2000c, *Globalizace a její společenské a geografické dosledky*, [w:] Jehlička P., Tomeš J., Daněk P. (red.), *Stát, prostor, politika*, KU, Praha, s. 59–79.
- Sýkora L., 2001a, *Klasifikace změn v prostorové struktuře postkomunistických měst*, Acta Facultatis Studiorum Humanitatis et Naturae Universitatis Prešovensis, Folia Geographica, nr 4, PU, Prešov.
- Sýkora L., 2001b, *Živelná urbanizace příměstské krajiny a její ekonomické, sociální a environmentální dosledky*, Environmentální aspekty podnikání, nr 1, s. 25–27.

XIV
KONWERSATORIUM WIEDZY O MIEŚCIE

**MIASTO
POSTSOCJALISTYCZNE
– ORGANIZACJA
PRZESTRZENI
MIEJSKIEJ
I JEJ
PRZEMIANY**

(CZĘŚĆ II)

PRACA ZBIOROWA POD REDAKCJĄ
IWONY JAŻDŻEWSKIEJ

ŁÓDŹ 2001

**KATEDRA GEOGRAFII MIAST I TURYZMU
UNIwersYTET ŁÓDZKI**

90-142 Łódź
ul. Kopcińskiego 31
tel./fax (42) 635-45-50, 635-45-52

**KOMISJA GEOGRAFII OSADNICTWA I LUDNOŚCI
POLSKIE TOWARZYSTWO GEOGRAFICZNE**

00-927 Warszawa
ul. Krakowskie Przedmieście 30
tel. (22) 826-17-94

ŁÓDZKIE TOWARZYSTWO NAUKOWE

90-505 Łódź
ul. M. Skłodowskiej-Curie 11
tel. (42) 636-10-26, 636-19-95

Recenzent

Adam Jelonek

Projekt graficzny okładki i stron tytułowych
Ewa Laśkiewicz

Wydano z pomocą finansową Komitetu Badań Naukowych

ISBN 83-87749-44-3

Techniczny skład komputerowy
Elżbieta Paradowska

Druk: GROTESK, 90-505 Łódź, ul. M. Skłodowskiej-Curie 11

SPIS TREŚCI

Wstęp	7
RENÉ MATLOVIČ, VLADIMIR IRA, LUDEK SYKORA, ZDENEK SZCZYRBA – Procesy transformacyjne struktury przestrzennej miast postkomunistycznych (na przy- kładzie Pragi, Bratysławy, Ołomuńca oraz Preszowa)	9
FRANCISZEK KŁOSOWSKI, JERZY RUNGE, PROKOP RADIM – Nowe miasta w prze- mianach społeczno-ekonomicznych województwa śląskiego i regionu ostrawsko-kar- wińskiego	23
TADEUSZ PALMOWSKI, MAŁGORZATA PACUK, TOMASZ MICHAŁSKI – Prze- miany przestrzeni miejskiej miast portowych na przykładach Gdańska i Gdyni	33
MARIKA PIRVELI – Segregacja społeczna i jej skutki przestrzenne	47
MIKOŁAJ MADUROWICZ – Dwulicowość <i>sacrum</i> miasta	55
ALINA POTRYKOWSKA, PRZEMYSŁAW ŚLESZYŃSKI – Mobilność przestrzenna ludności w aglomeracji warszawskiej (1990–1998)	63
DANIELA SZYMAŃSKA, JANUSZ PAPPELBON – Przestępczość w przestrzeni miej- skiej na przykładzie miasta powiatowego Ostróda	77
ANDRZEJ ZBOROWSKI – Procesy globalizacji w mieście postsocjalistycznym	95
ANITA WOLANIUK – Rozwój ośrodków szkolnictwa wyższego na tle sieci miast w Polsce i we Francji	107
EUGENIUSZ RYDZ – Problem bezdomności w Polsce na przykładach miast Pomorza Środkowego	121
JOANNA WIĘCŁAW – Suburbia w Krakowie w ocenie ich mieszkańców	135
MACIEJ FRYKOWSKI – Mieszkańcy miasta wobec środowiska lokalnego. Łódź ja- ko przedmiot resentymentu	141
MIROSŁAW GROCHOWSKI – Polityka miejska w warunkach transformacji (przykład Warszawy)	151
IWONA SAGAN – Przemiany miasta postsocjalistycznego a polityka miejskiej przedsię- biorczości	159
SŁAWOMIR GZELL – Strategia rozwoju miasta zamiast rozwoju	167
MAREK PIENIAŻEK – Ciechanów jako miasto socjalistyczne i narodowo-socjalistyczne	179
BARBARA MISZEWSKA – Osiedla rezydencjonalne wrocławian – kontynuacja pro- cesu, zmienność formy	187

LYDIA COUDROY DE LILLE – Przestrzeń rezydencjonalna miasta postsocjalistycznego – próba diagnozy i kierunki rozwoju na przykładzie Warszawy	199
KONRAD NIŻNIK – Problematyka wielkich zespołów mieszkaniowych na tle dzielnic rezydencjonalnych Gdyni	209
DARIUSZ ILNICKI – Inwestycje mieszkaniowe w przestrzeni Wrocławia	221
ZYGMUNT GÓRKA – Bieżące przemiany funkcji handlowej dzielnicy Śródmieście w Krakowie w obrębie plant	237
VLADIMIR IRA, RENÉ MATLOVIČ, LUDEK SYKORA, ZDENEK SZCZYRBA – Przekształcenia przestrzeni wymiany handlowej miasta postsocjalistycznego na tle koncentracji w handlu detalicznym w Republice Czeskiej i Słowacji (przykład Pragi, Bratysławy, Ołomuńca i Preszowa)	243
JOLANTA JAKÓBCZYK-GRYSZKIEWICZ – Przestrzenne zróżnicowanie cen ziemi w Łodzi w latach 1990–1999	253
MAREK SOBCZYŃSKI – Tajne miasta w sieci osadniczej Rosji	263
DOBIEŚŁAW JĘDRZEJCZYK – Teologia miasta socjalistycznego	277
ALEKSANDER HOMRA – Teoria socjalistycznego miasta w latach 1920–1930: postępowość i utopijność w podstawowych tezach i ich realizacji (<i>w języku rosyjskim</i>)	285
STANISŁAW LISZEWSKI – Model przemian przestrzeni miejskiej miasta postsocjalistycznego	303
PRZEMYSŁAW ŚLESZYŃSKI – Rozmieszczenie głównych siedzib ważniejszych przedsiębiorstw w Warszawie w 1999 r.	311
IWONA JAŹDŻEWSKA – Zmiany administracyjne Kościoła katolickiego po 1989 r.	325
WOJCIECH RETKIEWICZ – Sieć bankomatów w Łodzi	335
ANDRZEJ ZALEŃSKI, MAŁGORZATA KRZEŚNIAK, MONIKA KRASOŃ – Przekształcenia struktury funkcjonalno-przestrzennej miasta Mszczonowa w latach dwudziestych	341
WIOLETTA SZYMAŃSKA – Rozmieszczenie ludności a dostępność przestrzenna obszarów zainteresowań w mieście na przykładzie Słupska	345
MONIKA MURZN, AGNIESZKA SOBALA-GWOSDZ – Rola instytucji publicznych w kreowaniu współczesnej przestrzeni miejskiej na przykładzie Krakowa	357